

וכתב החזון-איש (ח"מ ליקוטים טז,יא), אודות מה שנהוג לכתוב חוזה לגמר המקח, וכותבים בו שאם הלוקח חוזר בו — הכסף שנתן מחול, ואם המוכר יחזור — יכפול, אין בתנאי זה ממש (כדאיתא בשו"ע ע"ו,יא) [זולת לדעת הרמב"ם מועילה מחילת הלוקח]. ואף על פי שמצד דינא דמלכותא מועיל אותו תנאי — אך כיון שהוא דין שבין ישראל לחברו, אין כאן דינא דמלכותא. ואין לומר: כיון שמועיל מצד דין המלכות, שוב אין דעתו לאסמכתא אלא לקנין גמור — שלא שמענו שמשום שיכול לזכות בדד"מ תיבטל אסמכתא. ואין סברא בזה, כיון שאינו רשאי לדון בערכאות. ואם אתה אומר כן — בטלה אסמכתא, שהרי לעולם בדיניהם אסמכתא קונה. [וע"ש שאם כבר שילם מקצת דמים, שנעשה כבר קנין על הקרקע, ואח"כ כתבו את החוזה — אין כאן אסמכתא, שהרי כבר קנה. ואם המוכר חוזר בו, הרי זו כקניה חדשה שבא לקנות].

*

'אמר רב פפא... אשכחיה דקא שתי שכרא — קני...'

כמו כאן, מצינו לרב פפא בכמה מקומות בש"ס, מעשים ומאמרים ואיזכורים השייכים לשתייה ולשיכר — ענין אומנותו, שמייצר ומוכר שיכר היה (ע' לעיל סה. וברש"י; פסחים קיג.) והיה השיכר מצוי בביתו ולא היין; —

ברכות מד: אמר ליה רבא לרב פפא, סודני, אנן תברינן לה בבשרא וחמרא אתון דלא נפיש לכו חמרא במאי תבריתו לה... (וע' מנחות עא. וברש"י).

שבת קמ: 'אמר רב פפא: האי מאן דאפשר למייתי שיכרא ושתי חמרא — עובר משום בל תשחית'.

סוכה מט: 'שכר לשון שתייה... ש"מ כי שבע איניש חמרא מגרוניה שבע'.

כתובות ח וע"ז לא: 'רב פפא מפיקין ליה (— השכר) אבבא דחנותא ושתי'.

בבא קמא לה — 'דההוא תורא דהוה בי רב פפא... ופתקיה לנוייתא ושתי שיכרא'.

ע"ז ח: 'אמר רב פפא משמיה דרבא: מכי רמו שיערי באסינני'.

וכן מצינו לרב פפא כמה מאמרים בעניני תמרים [שמהם הופק השיכר אצלם]; —

להלן סז: 'אמר מר זוטרא משמיה דרב פפא... ואפילו מתמרי דאבודיא...'

יומא עט: 'תרי קבי דתמרי חד קבא דקשיבא וסריח'.

מועד קטן י: אמר רב פפא להתיר לייבש תמרים במועד כדי שלא יתליעו.

כתובות ס. ד"פ אמר אפילו דהנוניתא'.

כריתות יד. 'רב פפא אמר כגון דמלייא בתמרי'.

דף סז

'הרי איילונית דמחילה בטעות היא והויא מחילה, דתנן...' — פירוש, הנושא אשה והוברר שהיא איילונית — פטור מכתובה (מנה ומאתים. אבל חייב בתוספת). וכן פטור מלשלם את הגדוניה שהכניסה לו בכתובתה ('צאן ברזל') אם אין הנכסים קיימים בעין, מפני שהוציאם והשתמש בהם כדין. וכן הדין אם נגנבו או אבדו. [ואילו נכסי מלוג שנגנבו או אבדו — מחלוקת הראשונים. ע' בית שמואל קטז סק"ה]. וכן פירות שאכל כדין, לפי שסבר שהיא אשתו — פטור מלשלם.

והוכיח רב נחמן מדין זה שמחילה בטעות — מחילה, שאם לא כן מדוע ייפטר הבעל והלא נתינתה ומחילתה בטעות היתה. ודחו שאין כאן טעות, כי גם אם יודעת שאין נישואיה נישואין — רצונה להכניס לרשותו את נכסיה.

ופרש בחזון איש (אה"ע עט, כו): זה שדנו כאן משום מחילה, הגם שכל דיניה יסודם בתקנת חכמים כללית ואין הדבר תלוי בכל אשה ואשה, אלא שסמכו חכמים תקנתם כפי דעת האשה והראוי לה.

'דלא ידע דאיתיה אונאה דמחיל גביה' — נקודת החילוק: במכר ידע את המציאות שפלוני אוכל הפירות, אלא שטעה בכך שהוא סבור שהדבר מגיע לו על פי הדין. אבל באונאה לא ידע שבמציאות משלם יותר מן המחיר (עפ"י ראשונים; אילת השחר).

על מסקנת הסוגיא נחלקו ראשונים; לפי רש"י יוצא שמחילה בטעות הוי מחילה, מלבד באכילת פירות של המשכון, משום איסור רבית מחזיר את הפירות. [ובריטב"א משמע שרבית קצוצה היא ממש ואסורה מהתורה]. יש מפרשים משום שאנן סהדי שאין נוח לו לעשות איסור, ואילו היה יודע שהמכר בטל לא היה מניח לאכול פירות משום איסור רבית (ערשב"א; נמו"י בדעת הר"ף. ואם תאמר, מכל מקום הלא מחל? ויש לומר שלדעת רש"י אין מועילה מחילה ברבית. וכן הוכיח הגר"א. ואף אם נאמר שמועילה מחילה באופן זה שבתחילה לא לקח בתורת רבית אלא בתורת פירות שדחו, י"ל שמכל מקום מחזיר רבית. ע' בחדושי ר' שלמה היימן ב"מ ז). או בדרך זו: כדי שלא יבוא לידי איסור רבית, תקנו חכמים כאן שלא תהא מחילה (עפ"י הגהות אשר"י. וע"ע בספר המאור).

וכן נראית דעת הר"ף והרמב"ם, שלמסקנא מחילה בטעות — מחילה.

ולפרוש רבנו תם, מחילה בטעות אינה מחילה. וזה שאמר רב נחמן במקנה פירות דקל שאינו מחזיר הפירות שאכל — לפי שאין שם טעות, שיש לנו לומר, אפילו היה יודע שיכול לחזור — לא היה חוזר, שראוי לו לעמוד בנאמנותו ואין ראוי לו לחזור מדבריו.

ולרבנו תם יוצא שכל השקלא וטריא בין רבא לרב נחמן להביא מאונאה ומאילונית, אינה שייכת אלא לפי ההנחה של המקשה שנדחתה, שטעמו של רב נחמן שאין מוציאים הפירות משום מחילה בטעות הוי מחילה, אבל לפי האמת אין זה טעמו. ובהגהות אשר"י (לרבי ישראל מקרמזיר) עמד על קושי זה. ולכן נקט כשיטה הראשונה שלרב נחמן מחילה בטעות — מחילה, ושונה מחילה מקנין והקדש בטעות שאינם חלים, כיון שצריך שיגמור בלבו להקנות ולהקדיש ואין זה גמר, שהרי טעה, אבל כשמחל והפקיר את ממונו הנמצא ביד אחר, אע"פ שהוא בטעות זכה בו חבירו, שהרי הממון הוא כהפקר, כמו שנתיאשו בעליו ממנו.

בספר שער המשפט (כ) הבין הדברים כפשוטם, שיש כאן יאוש בעלים, ולכך זה שכנגדו — זכה. והוציא מכאן לדון על הפורע חוב על פי פסק בית-דין, והוברר שאותו פסק היה מוטעה — שיש כאן יאוש.

[ובתוספת באור, כל מחילת ממון הנמצא ביד אחר — כמוה כיאוש ויותר מראש, והרי כל יאוש חל אף בטעות, שהרי אילו ידע האמת, שהחפץ מעותד לחזור אליו לא היה מתיאש. (וע' לעיל כב: שאמרו שאין יאוש בקטנים לפי ש'קטנים לאו בני מחילה נינהו' — הרי שענין אחד ליאוש ולמחילה). ועיקר הסברא מובאת בקצוה"ח קמב סק"א. וע"ע מנחת חינוך מג, ב שמש"ו.

וע' בשו"ת פרי יצחק (ח"ב סה, כה) בישוב קושית התוס' לפי דברי הג"א, שאין מחילה בטעות מועילה אלא במטלטלין, אבל לא בקרקע לפי שאין יאוש בקרקעות — משמע שגם הוא נקט שמועיל מדין יאוש ממש].

ואולם בשערי-ישר (ה"ב) כתב לפרש שאין הכוונה ליאוש דעלמא, שאם כן מהו זה שאמרו 'הכא הלואה' ואילו ידע שיש כאן איסור רבית לא היה מוחל, והלא אם זוכה הלה מן ההפקר אין כאן כלל איסור רבית? ועוד מה חילוק יש בין טעות הנובעת מאיסור רבית, שהמחילה בטלה, לשאר טעויות במחילה?

ולכן פרש כונת הגהות אשר"י שהמוכר פירות דקל, הגם שמעשה ההקנאה שעשה בטל, וממילא בטלה הכוונה שבמעשה זה ייקנה הדבר לחבירו, לפי שהיתה אותה כוונה בטעות. אך הלא יש ענין נוסף בהקנאתו — הרצון הכללי שחפץ זה יצא מרשותו ויעבור לשימושו של פלוני, ורצון זה, כל עוד לא חזר ממנו — עומד בתקפו. ולכן, גם אם המעשה שעשה אינו מועיל, אך כל הפירות שאכל הלוקח עד שלא חזר בו המוכר — שלו הוא, שזכה בהם כמו זה הזוכה מן ההפקר, שהרי הרשות נתונה לו מצד המקנה ומסכים לזכייתו של זה. לא כן בהלוואה, אי אפשר לו לזכות מחמת הרצון דמעיקרא, שאם לא קנה למפרע את השדה, יש איסור רבית בלקיחת הפירות עתה. ולפי זה אין להוכיח מכאן על פריעת חוב ע"י פסק דין מוטעה — כי שם אין שום גילוי מצדו של הנותן ליתן מתנה שישתמש בה חבירו שלא מחמת פרעון חוב.

טעם נוסף בדין מחילה בטעות, מאי שנא מקנין ושומא והקדש בטעות; דוקא בכגון נידון שלנו שהקנה ב'אסמכתא', יש לומר מחילה בטעות היא מחילה, שהואיל והקנה מתחילה, נוח לו לעמוד בנאמנותו ולא לבטל הבטחתו, ולכן אפילו היה יודע שיכול לחזור בו אפשר שלא היה חוזר [וכדרך שכתבו התוס' במקנה פירות דקל]. מה שאין כן בשאר מקומות שהביאו התוס' שבטעות אין מועיל, כי שם לא הקנה מועלם, ורק מחמת טעותו הוא מקנה עכשיו ונותן (עפ"י קהלות יעקב סנהדרין טז).

'עבד רבינא עובדא וחשיב ואפיק פירי דלא כרבה בר רב הונא' — יש מפרשים דברי רבינא רק על מכר, וכגון מעשה דההיא איתתא. ולכך הוציא הפירות, משום שמחילה בטעות לא היא מחילה. [ואין לדמות למוכר פירות דקל — שכיון שמכר לו בפירוש פירות, אין זו מחילה בטעות כי מסתמא רוצה לעמוד בנאמנותו גם אם המקח קיים]. אבל באכילת פירות ממשכון — אין מוציאם, שאבק רבית הוא, כדברי רבינא עצמו בתחילת הפרק (ס), משכנתא בלא נכיתא — בדיננו אין מוציאם (עפ"י תוס', ר"ח, רז"ה).

ויש מפרשים שרבינא מדבר במשכון על הלואה, ולכך הוציא הפירות — שרבית גמורה היא [ודוקא במקום שמסלקים את המלוה ממנו תוך זמנו, אבל במקום שאין מסלקים — הרי זה כמכר ואינו אלא אבק רבית, ובזה אמר רבינא לעיל אין מוציאם. ויש שכתבו שרבינא שבכאן הוא חכם אחר מזה שלמעלה. תור"פ], אבל במכר — אין מוציאם (ראב"ד). ומה שאמרו 'דלא כרבה בר רב הונא', והלא זה דיבר במכר וזה בהלואה — צריך לדחוק שלפי מה שסבר רבה שדין ההלואה כדין המכירה, לפי זה רבינא דלא כרבה"ה (רשב"א).

ויש מפרשים שרבינא מדבר בין במכר החוזר ובין בהלואה, בשניהם רבית גמורה היא כיון שאוכל פירות בלא נכיון בעבור מעותיו שביד חברו (כן היא דעת הרי"ף. וכן פסק להלכה. ולזה הסכימו הרמב"ן והרשב"א).

(ע"ב) יצורבא מדרבנן אפילו בנכיתא לא ניכול, אלא במאי ניכול, בקיצותא... דאמר ליה עד חמש שנין אכילנא לה בלא נכיתא, מכאן ואילך שיימנא לך כולהו פירי' — הטעם לכך

שקיצותא עדיפה ממשכנתא בנכייטא, והלא נראה גרועה יותר שהרי עד חמש שנים אוכל ללא ניכוי — פירשו הריטב"א והרשב"א [דלא כרש"י] שאין התר אלא במקום שאין מסלקים אותו מהקרקע, וכיון שכך היא דרך האריסין, שזה אוכל חמש וזה אוכל חמש, אין נראה כרבית אלא כהסכם אריסות. ויש מפרשים, לפי שלאחר חמש שנים ישום דמי הפירות כולם בשווים, ולא יטול אפילו כאריס אעפ"י שהוא יעבוד בה עבודת אריס, משום כך עדיף מכולו בנכייטא שנוטל תדיר כאריס (עפ"י שיטה מקובצת; גליונות קהלות יעקב).

פירוט ובאור המשכנתאות לסוגיהם — ראה בשאלות ותשובות לסיכום.

'אלא באתרא דלא מסלקי ואמר מסתלקנא מאי... רב פפא אמר: לא צריך למקנא מיניה' — טעמה של שיטה זו מבוטאת בראשונים (ע' רמב"ן רשב"א ועוד), היות ויכול למחול על חובו, ומחילה אין צריכה קנין, מה לי מחילה במקצת מה לי מחילת כולו (וע' בספר אילת השחר שהאריך בסברא זו).

דף סח

'שטרי מחזונאי — דוקפי ליה לרווחא אקרנא וכתבי ליה בשטרא... אי שכיב, ונפל שטרא קמי יתמי מאי...' — פירוש, שמא יגבו את הרווח הכתוב בשטר שלא כדין ונמצא גזל בידם (נמוקי יוסף). והרמב"ם (מלוה ה,י) פירש, שמא לא יהיה רווח ובאים לידי רבית.

[בספר אילת השחר הקשה מדוע זו רבית, הלא כיון שקבעו שיהא נאמן לטעון שלא היה רווח ויהא פטור, אם יכוף המלוה את הלוה לשלם הרי זו גזילה ולא רבית? ובפרט לפי דברי הש"ך (קסא סק"ח) שאפילו רבית הקצוצה מראש, אם המלוה גבה את הרבית בעל כרחו של הלוה — דינו כדין גזל ולא רבית (ונפ"מ בין גזל לרבית, שבגולה חייבים היורשים להשיב ואילו ברבית פטורים).

ולכאורה נראה לפרש שזה שכותבים את הרווח בשטר, ועלול המלוה לגבות גם אם לא יהא רווח (כגון אם הלוה ימות והיורשים לא ידעו), אפשרות זו עצמה הניתנת למלוה, נחשבת כרבית, הגם שאין זו רבית קצוצה, מפני שיש לו הזכות לטעון שלא היה רווח ולהפטר.]

'חכירי נרשאי — דכתבי הכי: משכן ליה פלניא ארעיה לפלניא והדר חכרה מיניה. אימת קנאה דאקנייה נהליה' — רש"י כתב שרבית גמורה היא. וצדד הרשב"א לבאר דעתו: כיון שחוזר וחוכר ממנו, נגלה הדבר למפרע שעל דעת כן עשו, ולכן הרי זו רבית קצוצה.

ויש לשאול, כשהשדה שהתה אצלו כמה שנים, הלא יתכן שאין ביד הלוה לשלם חובו ובאמת הוא מוכן ששדהו תיחכר ובכך יוכל לפרוע החוב? וצריך לומר שעיקר הטעם הוא מפני שגם במשכון—בנכייטא היה צריך להחשב רבית בגלל הרווח שנותן למלוה, אם לא משום שאפשר שיהיה גם הפסד, אבל בו ברגע שהלוה מבטיח אותו שלא יהיה לו הפסד, שוב חוזרת להיות רבית גמורה. וההבדל בין זה לדין דרבי חייא המובא לעיל (סב:), שאם בקש הלוואה מחברו ונתן לו הלה חטים במנה וחזר ולקחן בזול, אינו אלא 'הערמת רבית' — ששם אכן אינה הלוואה כי אם מכירה ולקחה, אלא שמשום שיש הערמה רואין זאת כהלוואה ברבית, אבל כאן הלא יש הלוואה ממש, והמשכנתא ניתנת עבור ההלוואה, לכן כאשר ברור שעל דעת כן הם עושים, דנים זאת כרבית קצוצה.